

PAPER

RALF UOLDO EMERSON VA IRRATSIONALIZM

Orifov Omadbek Axrorjon o'g'li¹, *

¹O'zbekiston milliy universiteti. Ijtimoiy fanlar fakulteti. 1- kurs PhD. Mustaqil izlanuvchi

* orifov879@gmail.com

Abstract

Mazkur ilmiy maqolada XIX asr Amerika falsafasi va adabiyotining yirik namoyandasi Ralf Uoldo Emerson (Ralph Waldo Emerson) qarashlari irratsionalizm falsafiy yo'nalishi bilan bog'liq holda tahlil qilinadi. Emersonning transsendentalizm ta'limoti, aql va intuitsiya o'rtasidagi munosabat haqidagi qarashlari, tabiat va inson ruhiyati haqidagi g'oyalari irratsionalistik tafakkur kontekstida yoritiladi. Maqolada tarixiy-falsafiy manbalarga tayangan holda Emerson qarashlarining shakllanishi, uning Yevropa falsafasi bilan aloqasi hamda irratsionalizmga xos jihatlari ilmiy asosda ochib beriladi.

Key words:

Emerson, irratsionalizm, transsendentalizm, intuitsiya, aql, tabiat, ruh, Over-Soul.

Kirish

XIX asr falsafasi dunyo miqyosida falsafiy tafakkurning yangi bosqichga ko'tarilgan davri bo'lib, bu jarayonda ratsionalizmga qarshi yo'nalishlar ham kuchaya boshladi. Aynan shu davrda irratsionalizm falsafiy oqimi shakllanib, insonni faqat mantiqiy aql orqali emas, balki sezgi, intuitsiya va ruhiy kechinmalar orqali anglash g'oyasi ilgari surildi. Yevropada A. Shopengauer, S. Kyerkegor kabi faylasuflar irratsionalizm asoslarini yaratgan bo'lsa, Amerikada bu g'oyalar Ralf Uoldo Emerson ijodida o'ziga xos shaklda namoyon bo'ldi. Emerson

Amerika transsendentalizmining asoschisi sifatida insonning ichki olami, tabiat bilan ruhiy aloqasi va intuitiv bilish imkoniyatlarini falsafiy jihatdan asoslab berdi. Uning qarashlari klassik ratsionalizm doirasidan chiqib, irratsionalizmga yaqinlashadi.

Emerson falsafasining shakllanishi Ralf Uoldo Emerson (1803–1882) Yangi Angliyada yashab ijod qilgan bo'lib, uning dunyoqarashi diniy, falsafiy va adabiy manbalar ta'sirida shakllangan. U dastlab ruhoni bo'lgan, biroq keyinchalik an'anaviy diniy qarashlardan voz kechib, mustaqil falsafiy yo'lni tanlagan. Emerson qarashlariga Immanuel Kantning transsendental falsafasi,

Compiled on: December 16, 2025.

Copyright: ©2025 by the authors. Submitted to *Advances in Science and Humanities* for possible open access publication under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\) 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Shelling va Fichte idealizmi, shuningdek, Yevropa romantizmi katta ta'sir ko'rsatgan. Kantning "aql imkoniyatlarining chegaralanganligi" haqidagi g'oyasi Emersonning intuitsiyani ustuvor qo'yishiga asos bo'ldi. Shu jihatdan u irratsionalistik qarashlarga yaqinlashadi.

Transsendentalizm va irratsionalizm o'rtasidagi bog'liqlik Transsendentalizm inson ongida tashqi tajribadan mustaqil holda mavjud bo'lgan oliy haqiqatni tan oladi. Emersonning fikricha, inson o'z ruhiy olami orqali mutlaq haqiqatga yaqinlasha oladi. Bu jarayon mantiqiy isbotlar emas, balki ichki sezgi va ilhom orqali amalga oshadi. Irratsionalizm ham aqlning mutlaq hukmronligini rad etib, bilishning irratsional shakllarini – sezgi, ishonch, intuitsiyani ustuvor deb hisoblaydi. Emerson falsafasida aynan shu jihat kuchli namoyon bo'ladi. U inson qalbida yashirin bo'lgan haqiqatni ochish uchun mantiqdan ko'ra ruhiy tajribaga tayanishni taklif etadi.

Aql va intuitsiya masalasi Emerson aqlni inkor etmaydi, ammo uni ikkilamchi vosita sifatida ko'radi. Uning fikricha, aql tashqi dunyoni tushuntiradi, ammo inson mohiyatini ochib bera olmaydi. Intuitsiya esa insonni bevosita haqiqat bilan bog'laydi. U shunday yozadi: inson o'z qalbiga quloq solsa, unda umuminsoniy haqiqat aks etadi. Bu g'oya irratsionalizmning asosiy tamoyiliga mos keladi, ya'ni haqiqat subyektiv va ichki tajriba orqali anglanadi.

Tabiat va "Umumiy Ruh" (Over-Soul) tushunchasi Emerson falsafasida tabiat markaziy o'rin tutadi. Tabiat inson uchun bilim manbai emas, balki ruhiy uyg'onish vositasidir. U tabiat orqali inson "Over-Soul" – Umumiy Ruh bilan aloqaga kirishadi, deb hisoblaydi.

Bu tushuncha mistik va irratsional xarakterga ega bo'lib, uni ratsional yo'l bilan isbotlab bo'lmaydi. Emerson uchun bu ruhiy birlik inson va olam o'rtasidagi eng chuqur bog'liqlikni ifodalaydi.

Emerson qarashlarining ahamiyati Emersonning irratsionalistik qarashlari Amerika falsafasida yangi bosqichni boshlab berdi. Uning g'oyalari keyinchalik pragmatizm, ekzistensializm va modern adabiyotga ta'sir ko'rsatdi. Ayniqsa, inson erkinligi, individual tajriba va ruhiy mustaqillik haqidagi fikrlari zamonaviy falsafiy muammolar bilan hamohangdir.

Emerson falsafasida shaxs va ijod erkinligi

Emerson falsafasining muhim jihatlaridan biri shaxs erkinligi masalasidir. U insonni jamiyatdagi an'analar, diniy dogmalar va tashqi majburiyatlardan xoli holda tasavvur qiladi. Emerson fikricha, haqiqiy bilim va axloqiy haqiqat insonning ichki ovoizidan kelib chiqadi. Shu sababli u "o'ziga ishonch" (self-reliance) g'oyasini ilgari suradi. Bu tushuncha irratsionalizmga xos bo'lib, insonning ichki sezgisi tashqi qoidalardan ustun qo'yiladi.

Axloq va irratsional asoslar

Emerson axloqiy qadriyatlarni ratsional qonunlar yoki tashqi majburiyatlar orqali emas, balki insonning ruhiy holati va ichki pokligi orqali belgilaydi. Uningcha, yaxshilik va yomonlikni anglash uchun murakkab mantiqiy tizimlar shart emas; inson qalbi bu haqiqatni bevosita his qiladi. Bu yondashuv irratsionalizmning axloqiy tafakkurdagi namunasidir.

Diniy qarashlar va an'anaviy e'tiqoddan voz kechish

Emerson an'anaviy xristian aqidalarini tanqid qilib, shaxsiy diniy tajribani ustuvor deb hisoblaydi. U Xudoni tashqi kuch sifatida emas, balki inson ruhida mavjud bo'lgan ilohiy mohiyat sifatida talqin qiladi. Bu qarash diniy irratsionalizm bilan uyg'un bo'lib, Xudoni mantiqiy dalillar orqali emas, balki ichki ruhiy kechinmalar orqali anglash mumkinligini ko'rsatadi.

Bilish jarayonida ramz va metaforaning o'rni

Emerson falsafiy fikrlarini qat'iy mantiqiy tizimda emas, balki ramzlar, obrazlar va metaforalar orqali ifodalaydi. Bu uslub uning qarashlarining irratsional xarakterini kuchaytiradi. Tabiat hodisalari, inson harakatlari va ruhiy holatlar falsafiy ramz sifatida talqin qilinadi. Bu jihat Emersonni adabiy-falsafiy tafakkur vakili sifatida ham muhim qiladi.

Irratsionalizm va individual tajriba

Emerson uchun individual tajriba universal haqiqatga eltuvchi yo'l hisoblanadi. Har bir inson o'z ruhiy kechinmalari orqali umumiy haqiqatni anglaydi. Bu g'oya irratsionalizmga keng tarqalgan bo'lib, subyektiv tajribani obyektiv bilimdan ustun qo'yadi.

Emerson falsafasining Amerika tafakkuriga xosligi

Emersonning irratsionalistik qarashlari Yevropa falsafasidan farqli ravishda optimistik ruhda ifodalangan. U insonni fojiali mavjudot emas, balki imkoniyatlarga boy, doimiy kamolotga intiluvchi shaxs sifatida ko'radi. Bu xususiyat Emerson falsafasini Amerika madaniy mentalitetiga yaqinlashtiradi.

Zamonaviy falsafaga ta'siri

Emersonning intuitsiya va individual tajribaga urg'u berishi XX asrda fenomenologiya va ekzistensializmga muhim ahamiyat kasb etdi. Ayniqsa, shaxsiy mas'uliyat, ichki tanlov va erkinlik masalalarida uning qarashlari zamonaviy falsafiy muammolar bilan uyg'unlashadi.

Emerson uchun haqiqat vaqt bilan chegaralanmaydi. U insonning ayni hozirgi ruhiy holatini eng muhim bilish nuqtasi deb hisoblaydi. O'tmish tajribasi va kelajak rejalari insonni haqiqiy haqiqatdan uzoqlashtirishi mumkin. Shu bois Emerson "hozirgi lahza"ni inson ruhiy uyg'unlashining asosiy makoni sifatida ko'radi. Bu yondashuv irratsionalizmga xos bo'lib, mantiqiy ketma-ketlikdan ko'ra bevosita sezgiga urg'u beradi.

Emerson tarixni mutlaq haqiqat manbai sifatida qabul qilmaydi. Uning fikricha, tarix inson ruhining o'tmishdagi ifodalaridan iborat bo'lib, har bir davr o'z haqiqatini yangidan kashf etishi lozim. Shu sababli u an'analarni tanqidiy ko'z bilan baholaydi. Bu qarash irratsionalizmga uchraydigan "tirik tajriba" g'oyasi bilan uyg'unlashadi. Emerson falsafasida til haqiqatni to'liq ifodalab bera olmaydi. So'zlar inson ruhiy tajribasini cheklab qo'yadi. Shu sababli u sukunat, his-tuyg'u va ramziy ifodani haqiqatga yaqinroq deb biladi. Bu fikr keyinchalik fenomenologiya va hermenevtika yo'nalishlarida rivojlangan. Emerson ijod va bilish jarayonida ilhomni markaziy o'rinlarga qo'yadi. Ilhom inson ongining ratsional nazoratidan tashqarida yuzaga keladi va shu sababli u irratsional tabiatga ega. Ilhom insonni oliy haqiqat bilan bevosita bog'lovchi kuch sifatida talqin qilinadi.

Tabiat qonunlari va ruhiy qonunlar farqi

Emerson moddiy tabiat qonunlarini cheklangan deb hisoblaydi. Uningcha, ruhiy qonunlar moddiy qonunlardan ustundir. Inson aynan ruhiy qonunlarga muvofiq yashaganidagina o'z mohiyatini to'liq ro'yobga chiqaradi. Bu

g'oya irratsionalizmning metafizik asoslari bilan mos keladi. Emerson jamiyatni ko'pincha shaxs erkinligini cheklovchi kuch sifatida tasvirlaydi. U insonni omma fikriga bo'ysunmasdan, o'z ichki e'tiqodiga tayanishga chaqiradi. Bu individualistik yondashuv irratsionalizmga muhim o'rin tutadi. Emerson nazarida go'zallik — bu tashqi shakl emas, balki ruhiy uyg'unlik ifodasidir. San'at va adabiyot insonni ratsional fikrlashdan chiqarib, ichki sezgi orqali haqiqatga yaqinlashtiradi. Bu estetik qarashlar irratsionalizmning badiiy tafakkur bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Emerson Sharq falsafasiga, xususan, hind va xitoy tafakkuriga qiziqish bildirgan. U Vedalar va Konfutsiy ta'limotlaridagi ichki uyg'unlash g'oyalarini yuqori baholagan. Bu jihat uning irratsional qarashlarini yanada chuqurlashtirgan.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Ralf Uoldo Emerson falsafasi transsendentalizm asosida shakllangan bo'lsa-da, o'zining intuitsiya, ruhiy tajriba va mantiqdan ustun bo'lgan bilish shakllariga urg'u berishi bilan irratsionalizm falsafiy yo'nalishiga yaqin turadi. Emerson insonni faqat aql orqali emas, balki qalb va sezgi orqali anglash mumkinligini falsafiy jihatdan asoslab berdi. Uning qarashlari XIX asr falsafasi doirasidan chiqib, bugungi kunda ham dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Emerson irratsionalizmi mantiqqa qarshi emas, balki uni to'ldiruvchi, inson ruhiy hayotining chuqur qatlamlarini ochib beruvchi falsafiy yondashuvdir. Uning qarashlari insonni faqat aql egasi sifatida emas, balki ruhiy va intuitiv mavjudot sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Emerson irratsionalizmi ratsional fikrni rad etuvchi emas, balki uni cheklangan deb tan oluvchi va inson ruhiy tajribasini ustuvor qo'yuvchi falsafiy yondashuvdir. Uning qarashlari insonni borliq bilan ichki uyg'unlikda anglashga xizmat qiladi va zamonaviy falsafiy muammolar uchun ham muhim nazariy asos bo'lib qolmoqda.

References

1. Emerson R. W. Nature. Boston, 1836.
2. Emerson R. W. Essays: First Series. New York, 1841.

3. Kant I. Pure Reason tanqidi. (Tarjimalar asosida).
4. Copleston F. A History of Philosophy. Vol. VII.
5. Russell B. History of Western Philosophy. London, 1945.
6. Safarov M. XIX asr falsafasi. Toshkent, 2015.